

5

Burgers en stoom- machines

Tekstboek bladzijden 104 en 105

Spreek met je docent af welke onderdelen van dit hoofdstuk je gaat maken.

	Ga ik maken	√		Ga ik maken	√
☐ Paragraaf 5.1 opdrachten	ja / nee		☐ Paragraaf 5.6 opdrachten	ja / nee	
☐ Paragraaf 5.1 taak	ja / nee		☐ Vergelijken in de tijd taak	ja / nee	
☐ Paragraaf 5.2 opdrachten	ja / nee		☐ Test jezelf	ja / nee	
☐ Paragraaf 5.2 taak	ja / nee		☐ ICT	ja / nee	
☐ Paragraaf 5.3 opdrachten	ja / nee		☐ Onderzoek	ja / nee	
☐ Paragraaf 5.4 opdrachten	ja / nee		☐ Plustaak	ja / nee	
☐ Paragraaf 5.4 taak	ja / nee				
☐ Paragraaf 5.5 opdrachten	ja / nee				

1 Gebruik de tijdbalk.

Met deze opdracht oriënteer je je op het tijdvak waar dit hoofdstuk over gaat.

a Hoe heet de historische periode die in 1800 begint?

De moderne tijd

b Blader door het hoofdstuk. Bij welke paragraaf past welke gebeurtenis van de tijdbalk?

1813 Willem I koning	5.3
1832 eerste cholera-epidemie	5.6
1848 grondwet van Thorbecke	5.3
1874 Kinderwet van Van Houten	5.2
1878 Aletta Jacobs wordt arts	5.5
1879 oprichting ARP	5.4

2 Gebruik de kaart.

a Wat valt je op als je de grootte van Nederland in 1815 vergelijkt met de grootte van nu?

Nederland was groter: ook België en Luxemburg hoorden erbij.

b Noem twee landen die in 1815 nog niet bestonden.

Duitsland, Italië

3 Gebruik je voorkennis.

a Omcirkel welke begrippen je kent.

industrialisatie / kapitalisme / verstedelijking / vakbonden / feministe / minister / marxisme / conservatisme / socialisme / liberalisme / confessionarisme

b Geef van twee begrippen uit 3a een eigen omschrijving.

Bijvoorbeeld: verstedelijking: ontstaan en uitbreiding van steden;

socialisme: politieke beweging die streeft naar meer gelijkheid.

4 Lees *Het Palingproer*, lees bron 1 en bekijk de afbeelding.

Deze opdracht gaat over het onderscheiden van soorten oorzaken en gevolgen en over het zo objectief mogelijk verwerken van historische gegevens. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 156, vaardigheden 9 en 10.

a Wat was de aanleiding (directe oorzaak) van het Palingproer?

Het stadsbestuur had het 'wrede' palingtrekken verboden.

b Welke dieper liggende oorzaak kun je uit bron 1 afleiden?

Onvrede over de steeds grotere verschillen tussen arm en rijk.

Bron 1 Aan de werklozen, Amsterdam 1885:

Burgers: zullen we van honger sterven bij zo veel overvloed? Nee, wij zullen met de wapens in de hand sterven of overwinnen.

5.1 De kracht van stoom

Informatieboek bladzijden 106 tot en met 109

A De industriële revolutie

1 Lees de tekst en bekijk de afbeeldingen.

a Vul de tabel verder in.

Dagelijks leven van Europeanen	
Rond 1800	Rond 1900
Reizen te voet, te paard, of met een zeilschip	<i>met trein of stoomschip</i>
Bijna alle werk wordt met de hand gedaan	<i>productie gemechaniseerd</i>
De meeste steden zijn klein en 's avonds donker	<i>grote steden, gaslampen en lantaarns</i>
Veruit de meeste mensen leven van de landbouw	<i>steeds meer werk in fabrieken</i>

b Waardoor werden deze veranderingen veroorzaakt?

De industriële revolutie

c Zet de energiebronnen voor de machines hieronder in de juiste volgorde van vroeger naar later.

A olie en elektriciteit / B spierkracht / C steenkool / D waterkracht

spierkracht, waterkracht, steenkool, olie en elektriciteit

d Welk land werd door de mechanisering vanaf het begin van 19e eeuw 'de werkplaats van de wereld'?

Groot-Brittannië

e Vanaf 1870 kwamen ook in Nederland grote industrieën. Geef daarvan een voorbeeld.

Bijvoorbeeld: Philips

2 Gebruik de tekst, de afbeeldingen en bron 2.

a Leg van een afbeelding uit waarom deze past bij het begin van de industriële revolutie.

Afbeelding 6, omdat daar nog met de hand wordt

gewerkt.

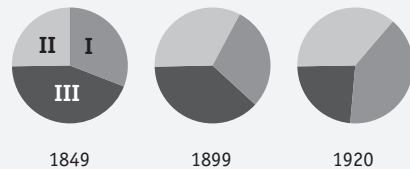
b Toon met bron 2 aan dat Nederland tussen 1849 en 1920 veranderde van een landbouwstedelijke in een industriële samenleving.

In 1849 werkte nog bijna de helft van de bevolking in de

landbouw. In 1920 werkte het grootste deel in industrie

of dienstensector.

Bron 2 Verdeling beroepsbevolking over drie sectoren in Nederland 1850-1900

I = diensten
II = nijverheid
III = landbouw

B De industriële samenleving

3 Lees de tekst en bekijk de afbeeldingen.

a Leg uit waarom de 19e eeuw de tijd van burgers en stoommachines wordt genoemd. Gebruik de begrippen *landbouwsector* en *industriesector*.

De industriesector verdrong de landbouwsector als

belangrijkste onderdeel van de economie met stoom als energiebron.

De macht en rijkdom van de burgerij namen sterk toe.

b Noem drie kenmerken van de industriële en kapitalistische samenleving. Gebruik de vet gedrukte begrippen.

1. *Verstedelijking (urbanisatie).*

2. *Onpersoonlijke relatie tussen werkgever en werknemer.*

3. *Bedrijven proberen in harde concurrentie zoveel*

mogelijk winst te maken.

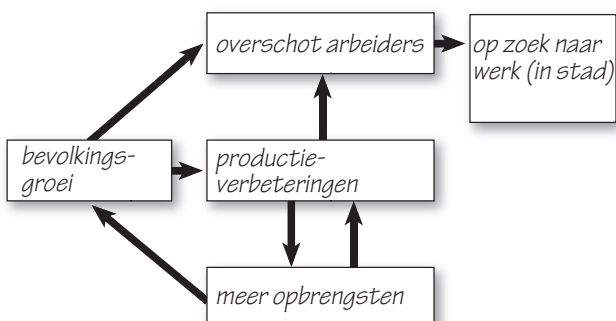
4 Gebruik de tekst en bron 3, 4 en 5.

Deze opdracht gaat over het onderscheiden van oorzaken en gevolgen. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 156, vaardigheid 9.

a Vul in het volgende schema op de juiste plaats in.
meer (landbouw)opbrengsten / bevolkingsgroei / overschot (land)arbeiders / productieverbeteringen (in landbouw) / op zoek naar werk (in stad)

Van landbouwrevolutie naar industriële revolutie

b Lees en bekijk bron 3 tot en met 5 over de gevolgen van industrialisatie. Vul daarna in onderstaande tabel het bronnummer op de juiste plaats in.

	Positief gevolg	Negatief gevolg
Milieuvervuiling		bron 5
Welvaart stijgt	bron 3	
Overvolle huizen		bron 4
Langer leven	bron 3	

Bron 3 De Brit Richard Griffin schreef in 1887:

In de afgelopen vijftig jaar is de arbeidersklasse een loonsverhoging van 50 tot 100 procent ten deel gevallen. Daarbovenop daalden de prijzen. De leefomstandigheden van de massa zijn enorm verbeterd, zoals blijkt uit de daling van het sterftecijfer, uit de toegenomen consumptie van thee, suiker en dergelijke, uit de toename van spaardeposito's en andere spaarvormen. Hier is sprake van een revolutie: in plaats van miljoenen hongerlijders hebben we nieuwe miljoenen ambachtlieden en redelijk betaalde arbeiders.

Bron 4 Huisvesting in drie grote Hollandse steden in 1909

	Amsterdam	Den Haag	Rotterdam
Eénkamerwoningen *	1 907	900	2 068
Tweekamerwoningen**	3 404	1 481	6 026
% in één- of tweekamerwoningen	26%	22%	40,5%

* met 5 of meer personen, ** met 7 of meer personen

Bron 5 De stad, houtsnede van Frans Masereel.

Afsluiten

5 Gebruik bron 6.

Deze opdracht gaat over een standpunt innemen met argumenten. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 157, vaardigheid 15.

Bron 6 Een econoom uit Glasgow schreef:

Gezien de geweldige groei van de industrie en de rijkdom die ermee gepaard gaat, is dit eiland superieur aan andere beschaafde landen, die het dan ook met bewondering gadeslaan. (...) De zegeningen van de mechanisatie voor de samenleving, en de middelen die zij in zich draagt om het lot van de mensheid te verlichten, krijgen veel te weinig aandacht.

Uit: A. Ure, *De filosofie van het fabriekswezen* (1835)

Schrijf een korte reactie op het standpunt van Ure op een apart blaadje. Daarin maak je hem met argumenten duidelijk dat hij een te positieve voorstelling van zaken geeft. Gebruik 30-50 woorden.

6 Zoek verder.

Zoek op internet tien landen; van ieder bewoond continent minstens één. Vergelijk de mate van industrialisatie in deze landen. Maak zelf een indeling en let daarbij speciaal op de verdeling van de beroepsbevolking over de landbouw, industrie en dienstensector.

5.1 De kracht van stoom

TAAK

Informatieboek bladzijden 106 tot en met 109

Maak een begrippennetwerk

In deze opdracht ga je alle **vet gedrukte** begrippen uit de tekst van paragraaf 5.1 met elkaar in verband brengen. Als een begrip met een ander begrip te maken heeft, verbind je de twee begrippen met een lijn. Soms is een begrip (a) oorzaak van een ander begrip (b), dat dan dus een gevolg is van begrip (a). Dan teken je een pijl van begrip (a) naar begrip (b). Een voorbeeld zie je in het schema van opdracht 2b van paragraaf 5.1.

Een begrip kan verband houden met meerdere andere begrippen. Dan lopen er dus meerdere lijnen van of naar dat begrip.

Hoe ga je te werk?

- Deze taak kun je uitvoeren in een lesuur.
- De klas kan worden verdeeld in groepjes van twee.
- Maak eventueel gebruik van het stappenplan van *Samenwerken* in het informatieboek op bladzijde 153.
- Lees de teksten in het informatieboek.
- Schrijf de **vet gedrukte** begrippen op.
- Raadpleeg eventueel *Soorten oorzaken en gevolgen onderscheiden*, vakvaardigheid 9 op bladzijde 156.
- Overleg met elkaar welke begrippen met elkaar in verband staan. Wat is oorzaak van wat?
- Maak eerst op klad een overzicht van de begrippen en de pijlen. Bekijk of het er overzichtelijk uitziet.
- Doe daarna hetzelfde maar dan in net op een A3-vel.

Wat is het resultaat?

Het resultaat noem je een **begrippennetwerk**. Dit is een manier om een overzicht te maken van de tekst van de paragraaf.

Wijze van presenteren

- Hang de begrippennetwerken van de verschillende groepjes naast elkaar. Iedereen bestudeert het werk van elkaar.
- Eventueel kun je besluiten om het werk te presenteren. De makers geven dan uitleg over de oorzaak-gevolgrelaties die zij hebben gevonden.

Nabespreking en beoordeling

- Bespreek met de klas welke begrippennetwerken duidelijk (overzichtelijk) en volledig zijn.
- Eventueel kun je een cijfer of kwalificatie (voldoende, goed) geven voor het werk van andere groepjes.

Ruimte voor aantekeningen

5.2 De sociale kwestie

Informatieboek bladzijden 110 tot en met 112

A Kinderarbeid

1 Lees de tekst.

- a Noem twee wetten die kinderarbeid verboden.

Kinderwet van Van Houten en de Leerplichtwet

- b Waarom werd kinderarbeid in 1874 nog niet geheel verboden?

Kinderarbeid thuis en in de landbouw was nodig en vond men gezond.

2 Lees bron 7 en Het verhaal van Keetje Tippel.

Deze opdracht gaat over informatie uit bronnen halen. Zie voor meer uitleg informatieboek, bladzijde 155, vaardigheid 3.

Bron 7 Een Belgische dichter schreef:

De jongen is op zijn tiende jaar;
Noch lezen noch schrijven kan hij voorwaar.
Maar vader wint weinig, en moeder is ziek;
het kind moet mede naar de fabriek.
Als draadjesmaker wordt het geplaatst
te midden van 't werktuig, dat ronkt en raast.
'Ach vader, 't is hier zo benauwd.'
- Let op, of anders grijpen de riemen uw kop.
'Mijn oog is zoo moede; mijn hoofd is zo zwaar...'
- Let op of de tanden grijpen uw haar.
'Ach vader, ik voel mijne armen verlammen.'
- Let op, of ze raken tussen de krammen.
De vader gebiedt, het kind zwijgt stil;
welhaast weerklinkt een snerpemde gil.
Bloed verft de riemen en draden rood.
Het kind heeft geleden, het kind is dood.

Julius P. Vuylsteke, *Fabrieksgalmen*

- a Noem een overeenkomst en een verschil met het tafereel dat de onderwijzer uit Moordrecht beschreef. (Zie onder *Fabriekskinderen*.)

Overeenkomst: *De kinderen moeten werken voor gezinsonderhoud.*

Verskil: *Het kind in de bron werkt in de fabriek en gaat daardoor dood.*

- b Bedenk of het gedicht van Vuylsteke gaat over de tijd dat België zoets als een Kinderwet kende.

Nee, het kind is tien jaar en werkt in de fabriek. Dat was door de Kinderwet verboden.

- c Leg uit welke afbeelding goed past bij Het verhaal van Keetje Tippel.

afbeelding 14: Dat is een foto van een soort kelderwoning waarin Neel Doff ook heeft gewoond.

B Zichtbare armoede

3 Lees de tekst en bekijk de afbeeldingen.

- a Wat was de sociale kwestie?

De slechte werk- en leefomstandigheden van arbeiders.

- b Noem twee manieren hoe de armen in de 19e eeuw door anderen werden geholpen.

1. *kerkelijke armenzorg*
2. *sociale wetten*

- c Noem een manier hoe arbeiders zelf probeerden hun levensomstandigheden te verbeteren.

Ze richtten vakbonden op om beter arbeidsomstandigheden af te dwingen.

- d **Bewering:** *Het Palingoproer leidde ertoe dat er sociale wetten kwamen. Leg uit of de bewering juist is.*

De bewering is juist, want door het oproer kwamen er onderzoeken naar de werkomstandigheden, die vaak slecht bleken te zijn.

4 Gebruik bron 8, 9 en 10.

Deze opdracht gaat over historische informatie kritisch beoordelen. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 155, vaardigheid 4.

Bron 8 Levensverwachting in Engeland (1842)

Levensverwachting	Industriestad	Platteland
hoge burgerij	38 jaar	52 jaar
ambachtslieden	17 jaar	38 jaar

Bron 9 Katoenfabrikant McNish zei voor een onderzoekscommissie van het parlement:

'Mannen van tegen de veertig hebben een slecht gezichtsvermogen en zijn te zwak om de hoeveelheden te produceren die de werkgevers voorschrijven. Ze worden afgewezen en hun plaats wordt ingenomen door jongere mannen. Er zijn arbeiders die slechts draad moeten verwijderen. Maar als zij oververmoeid zijn, kunnen zij het tempo van de machines niet meer bijhouden en wordt schade toegebracht aan de kwaliteit en de prijs van het garen. Ik heb verschillende voorbeelden gezien van kinderen die helemaal vergroeid en kreupel zijn geworden. Ik weet dat meisjes dikwijls slechte benen hebben, met open wonden; eigenlijk heeft al het werkvolk daar last van.'

- a Staan in bron 8 en 9 vooral feiten of meningen? Leg je antwoord uit.

Vooraf feiten die door anderen kunnen worden gecontroleerd.

- b Zijn de conclusies over de bronnen juist of onjuist? Omcirkel het antwoord.

- Ambachtslieden en hoge burgerij leefden gemiddeld langer op het platteland dan in de industriestad. *juist / onjuist*
- Ambachtslieden leefden gemiddeld korter dan mensen van de hoge burgerij. *juist / onjuist*
- Het werk voor arbeiders in de textiel fabrieken was ongezond. *juist / onjuist*

- c Leg uit wat bron 8 en 9 met elkaar te maken hebben. Gebruik het begrip *oorzaak*.

Een oorzaak van de lagere levensverwachting in industriesteden waren de slechte werkomstandigheden die McNish beschrijft.

Bron 10 Fragment uit een parlementair onderzoek naar kinderarbeid in Nederland

Een jongen loopt, als het glas gereed is, ermee naar de oven. Dat is geen zwaar werk, een jongen doet dat spelende. Als een jongen dit 12 uur gedaan heeft, is hij onvermoeid en loopt nog als een haas. Zware personen en personen van zekere leeftijd kunnen voor dat werk niet gebruikt worden. Vraag: Dus gij noemt dit nachtwerk van kinderen in uw fabriek zes nachten achtereenvolgend, een werk dat spelenderwijs verricht wordt?

Antwoord: Ja.

- d Geef een reden waarom de getuigenissen in bron 9 en 10 betrouwbaar zijn.

Zij spreken voor een onderzoekscommissie van het parlement. Ook goed: De fabrikanten zien er slecht uit door de werkomstandigheden van arbeiders zo te beschrijven.

Afsluiten

5 Gebruik de afbeeldingen.

- a Leg uit waarom de Leerplichtwet kinderarbeid beter bestreed dan het Kinderwetje van Van Houten.

Het Kinderwetje gold alleen voor kinderen in de fabriek. De Leerplichtwet voor alle kinderen.

- b In het schema hieronder staan kernbegrippen. Kies daarbij steeds een afbeelding uit de informatie-tekst. Leg van één afbeelding je keuze uit.

Kinderarbeid	5.10 en 5.11	Armenzorg	5.12
Sociale kwestie	5.14	Vakbonden	5.13

Bijvoorbeeld 5.11: we zien daarop kinderen bij hun werkgever.

6 Zoek verder.

- a Aan het eind van de 19e eeuw voerden de vakbonden actie voor het ideaal van 'Acht uur werken, acht uur vrij, acht uur slapen'. Zoek op (internet) wanneer dat ideaal in Nederland werd bereikt.

In de jaren 1960

- b Vind je dat het zo moet blijven? Geef een argument bij je standpunt.

Bijvoorbeeld: ja, dan blijf je fit en heb je voldoende afwisseling.

5.2 De sociale kwestie

TAAK

Informatieboek bladzijden 110 tot en met 112

Schrijf een artikel over de sociale kwestie

Stel, in 1832 komt een commissie van het parlement onderzoek doen naar de sociale gevolgen van de industrialisatie in. Je bent redacteur van een tijdschrift en je krijgt de gelegenheid om jouw kijk daarop in een kort artikel aan de commissie uiteen te zetten.

Hoe ga je te werk?

- Deze taak kun je uitvoeren in twee uur.
- De klas kan worden verdeeld in groepjes van twee.
- Maak eventueel gebruik van het stappenplan van *Samenwerken* in het informatieboek op bladzijde 153.
- Lees de teksten in het informatieboek, bekijk de afbeeldingen en lees de bijschriften.
- Kies of jouw tijdschrift vooral het standpunt van de rijke burgerij of van de (geschoolde) fabrieksarbeiders vertegenwoordigt.
- Zoek op de website www.leerling.noordhoff.nl naar afbeeldingen over de sociale kwestie.
- Kies uit die afbeeldingen er twee die passen bij je artikel en print ze uit. Let op: het moeten afbeeldingen zijn die je standpunt in deze kwestie ondersteunen.
- Bedenk hoe je de foto van afbeelding 11 vanuit jouw standpunt beoordeelt.
- Kies twee afbeeldingen uit het informatieboek die je standpunt ondersteunen.
- Kopieer de gekozen afbeeldingen en knip ze uit.
- Zoek op internet nog een afbeelding die erbij past en print die uit.
- Schrijf het artikel op een tekstverwerker en verwerk daarin je standpunt. Je moet daarvoor tussen de 150 en 250 woorden gebruiken.
- Maak de tekst op de tekstverwerker in kolommen op en laat daarin ruimte over voor de afbeeldingen met bijschriften.
- Schrijf onderin de opengelaten ruimten korte bijschriften in cursieve letters.
- Plak de gekopieerde afbeeldingen in de opengelaten ruimten.

Wat is het resultaat?

Je hebt een artikel met afbeeldingen gemaakt waarin een duidelijk standpunt over de sociale gevolgen van de industrialisatie is te lezen.

Wijze van presenteren

Medeleerlingen lezen jouw artikel. Zij geven commentaar op jouw standpunt. Jij verdedigt je artikel. Zo ontstaat een discussie over de sociale kwestie.

Nabespreking en beoordeling

Je kan met medeleerlingen en met je docent de volgende vragen bespreken. Je kunt de vragen ook schriftelijk verwerken.

- Heb je goede afbeeldingen bij je standpunt gevonden?
- Heb je je standpunt op een heldere manier verwoord?
- Was de tekst in foutloos Nederlands?
- Bij duo's Is het samenwerken goed gegaan? Wat ging wel goed? En wat niet?

Je docent kan tips geven en een cijfer.

Ruimte voor aantekeningen

5.3 Democratie in Nederland

Informatieboek bladzijden 113 tot en met 115

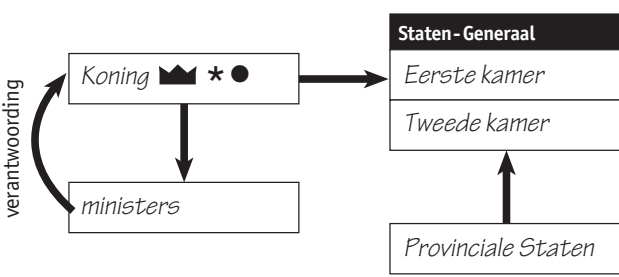
A Een democratisch koninkrijk

1 Lees de tekst.

a Bekijk schema A1. Vul de volgende begrippen op de juiste plek in.

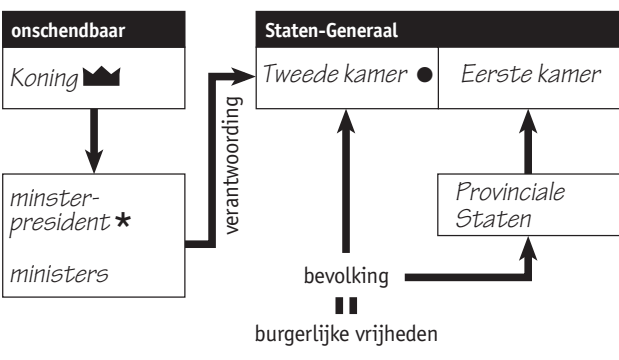
Eerste Kamer / Tweede Kamer / ministers / Koning / Provinciale Staten

Schema A1 Staatsinrichting Nederland 1813-1848

b Bekijk schema A2. Vul de begrippen van a op de juiste plek in. Voeg nog toe: minister-president.

Schema A2 Staatsinrichting Nederland vanaf 1848

c Geef in beide schema's de volgende zaken aan.

- het staatshoofd met een kroontje
- de regeringsleider met een sterretje
- wie of wat de meeste macht heeft met een stip
- de regering met de kleur rood
- het parlement met de kleur blauw

d Wat was de aanleiding (directe oorzaak) van de verandering in de staatsinrichting van Nederland in 1848?

Willem II werd bang dat hij net als de Franse koning zou worden afgezet.

e Maak de juiste combinaties. Verbind een begrip uit de linkerkolom met een uit de rechterkolom.

A Autoritaire regeringswijze	1 Thorbecke
B Maker liberale grondwet	2 Willem I
C Constitutionele monarchie	3 Vrijheid van geloof en meningsuiting
D Burgerlijke vrijheden	4 Grondwet beperkt macht van koning

A - 2, B - 1, C - 4, D - 3

2 Lees Het verhaal van Scheveningen en gebruik de afbeeldingen.

a Bedenk waarom Willem I lang als een 'vader van een gezin' over Nederland kon regeren.

Regenten smeekten hem terug te komen en het volk had hem met gejuich ontvangen in Scheveningen.

b Leg uit wat afbeelding 16 en 17 met elkaar te maken hebben.

Relletjes in 1848 leidden ertoe dat Willem II Thorbecke vroeg een nieuwe grondwet te schrijven.

c Leg uit welk symbool op afbeelding 18 nog herinnert aan de staatsinrichting vóór 1848.

De troon van de koning staat rechts in de Tweede Kamer. Toen was hij nog verantwoordelijk, niet onschendbaar.

d Leg uit waarom dat symbool er dan toch staat.

De koning maakt nog steeds deel uit van de regering.

B Toenemende volksinvloed

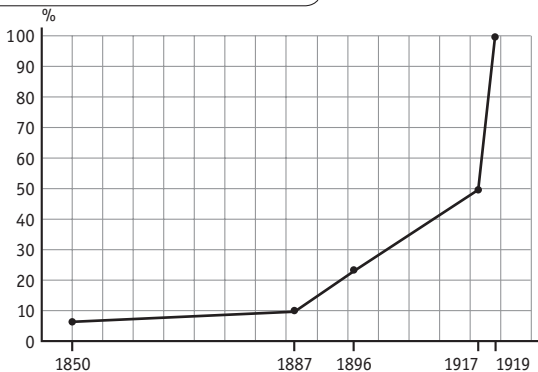
3 Lees de tekst.

In deze opdracht stel je verandering en continuïteit vast. Zie voor meer uitleg informatieboek, bladzijde 156, vaardigheid 8.

a Maak een grafiek van het percentage stemgerechtigden onder de volwassen bevolking in de tweede helft van de 19e eeuw.

Democratisering van Nederland

b Geef twee oorzaken waardoor Nederland in 1848 nog geen echte democratie was. Gebruik in je antwoord het begrip *censuskiesrecht*.

Alleen mannen mochten stemmen.

Er kwam censuskiesrecht; alleen zij die genoeg belasting betaalden mochten stemmen.

c Vanaf wanneer was Nederland wel een democratie?

1919: algemeen kiesrecht

4 Bekijk bron 11.

In deze opdracht ga je informatie uit een visuele bron halen. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 155, vaardigheid 3.

Als je bij verkiezingen mag stemmen op een kandidaat, heet dat *actief kiesrecht*. Als iemand zichzelf voor verkiezingen kandidaat stelt, heet dat *passief kiesrecht*.

Bron 11
Suze Groeneweg
gekozen (1918)

a Omcirkel het juiste antwoord. In 1918 hadden Nederlandse vrouwen *actief* / *passief* kiesrecht.
b Leg uit waarom op de prent alleen mannen rond de stembus dansen.

Groeneweg is alleen door mannen gekozen. Vrouwen hadden nog geen actief kiesrecht, mannen wel.

c Kunnen er ook arbeiders rond de stembus dansen?

Ja, er was in 1918 algemeen mannenkiesrecht.

Afsluiten

5 Gebruik de afbeeldingen en de bronnen.

a Zoek bij vier afbeeldingen een (vet gedrukt) begrip dat daarbij past. Vul de tabel in.

Begrip	Afb. nr.
<i>monarchie</i>	15
<i>staatshoofd</i>	16
<i>liberalen</i>	19
<i>Tweede Kamer</i>	18

b Welke uitspraak is van welke persoon?

- A 'Gij ziet voor U een man die binnen 24 uur van zeer conservatief zeer liberaal geworden is.' (1848)
 B 'Ik aanvaard wat Nederland mij aanbiedt, maar alleen onder garantie ener wijze constitutie.' (1813)
 C 'De grondwet sloot volkskracht buiten; zij moet die nu in alle aderen des Staats trachten op te nemen.' (1848)
 D 'Alleen door invoering van het vrouwenkiesrecht in alle landen, kan aan de onmenselijke oorlogen een eind worden gemaakt.' (1912)
 E 'Van alle hervormingen moet het algemeen kiesrecht de eerste zijn. Zij is het ABC van alle verbetering. Zij is het begin van alle vooruitgang.'

Willem I B Willem II A Thorbecke C

Domela (socialist) E Jacobs (feministe) D

6 Zoek verder.

Deze opdracht gaat over het vaststellen van continuïteit en verandering. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 156, vaardigheid 8.

- a** Nederland was langer een republiek (16e, 17e, 18e eeuw) dan een monarchie. Ook nu vinden sommige mensen dat Nederland weer een republiek moet worden. Zoek op internet naar argumenten voor een republiek en voor de monarchie en noteer ze. Bepaal daarna je eigen standpunt.
b Organiseer in de klas een discussie over de stelling: *Nederland moet weer een republiek worden.*

5.4 Liberalen, socialisten en confessionelen

Informatieboek bladzijden 00 tot en met 00

A Liberalen en socialisten

1 Lees de gehele tekst en bekijk de afbeeldingen.

- a Schrijf de volgende begrippen, personen en partijen in de kolom waar ze het beste passen.
*vrijheid van het individu / gelijkheid / productiemiddelen
 staatsbezit / geloof voorop / economische vrijheid / tegen
 de verlichting / Kuiper / Thorbecke / Domela Nieuwenhuis /
 ARP / SDAP*

Politiek-maatschappelijke stromingen in Nederland		
Liberalisme	Socialisme	Confessionalisme
<i>vrijheid individu</i>	<i>gelijkheid</i>	<i>geloof voorop</i>
<i>econom. vrijheid</i>	<i>prod.middelen staatsbezit</i>	<i>tegen de verlichting</i>
<i>Thorbecke</i>	<i>Domela</i>	<i>Kuiper</i>
<i>20</i>	<i>SDAP 22, 24</i>	<i>ARP 21, 23</i>

- b Noteer de nummers van de afbeeldingen uit 5.4 op de juiste plaats in de onderste rij van de tabel.
- c Waarom worden socialisme en confessionalisme emancipatiebewegingen genoemd?
Zij maakten zich sterk voor bevolkingsgroepen die tot dan toe niet meetelden.

2 Lees bron 12 en 13 en Het verhaal van het eerste socialistische Kamerlid.

In deze opdracht moet je ermee rekening houden dat ideeën van mensen bepaald worden door hun plaats, tijd en achtergrond. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 157, vaardigheid 11.

Bron 12 Karl Marx schreef:

Zij (= de communisten) verklaren openlijk dat hun doel slechts bereikt kan worden door de gewelddadige omverwerping van de hele tot dusver bestaande orde. Laat de heersende klasse beven voor de communistische revolutie. De proletariërs hebben niets te verliezen dan hun ketenen. Zij hebben een wereld te winnen: proletariërs aller landen, verenigt u!

Uit: Karl Marx, *Het Communistisch Manifest* (1848)

Bron 13 Het dagblad *Le Peuple* schreef in 1885:

Als sommigen alles hebben en anderen niets, als zij die werken in ontbering leven en zij die niets doen overvloed kennen, dan is de samenleving niet volmaakt. Wij willen de omwenteling van de huidige sociale orde: wij zijn socialist. Wij willen ook grote politieke hervormingen ten einde de gelijkheid onder de burgers te verwezenlijken; wij zijn democraten en wij eisen het algemeen stemrecht.

- a Hoe worden de arbeiders door Marx genoemd?
proletariërs
- b Hoe moest volgens aanhangers van Marx een eind worden gemaakt aan de armoede van de arbeiders? Gebruik vet gedrukte begrippen.
Na een revolutie moest de arbeidende klasse de productiemiddelen afnemen van de bourgeoisie.
- c Welke twee soorten socialisten waren er?
 • *revolutionaire (radicale)*
 • *gematigde (parlementaire) socialisten*
- d Leg uit bij welk soort socialisme *Le Peuple* hoort.
Bij de gematigden: Le Peuple wil via algemeen stemrecht en parlement het leven van de arbeiders verbeteren.
- e Leg uit bij welk soort socialisme Domela uiteindelijk hoorde en waardoor dat kwam.
De radicalen: In het parlement stond hij helemaal alleen. Volgens hem bracht alleen een gewelddadige revolutie uitkomst.
- f Was het soort opvatting van Domela een goed voorbeeld van de Nederlandse socialisten rond 1900? Leg je antwoord uit.
Nee, de meesten hadden het parlementaire stelsel aanvaard.

B Katholieken en protestanten

3 Lees de tekst.

- a Waarom waren conservatieven tegenstanders van het liberalisme en socialisme?

Zij verzetten zich tegen meer vrijheid en gelijkheid, wat liberalen en socialisten wilden.

- b** Juist of onjuist? Omcirkel het antwoord.
- In Nederland bestonden een katholiek en een protestants confessionalisme. *juist / onjuist*
 - Confessionelen waren tegen het parlementaire stelsel. *juist / onjuist*
 - Confessionelen keerden zich tegen de verlichte ideeën van liberalisme en socialisme. *juist / onjuist*
 - Katholieken noemden zich ook 'antirevolutionairen'. *juist / onjuist*
 - Protestanten en katholieken werkten samen in de schoolstrijd tegen de socialisten. *juist / onjuist*
 - Vanaf 1917 werden openbare en bijzondere scholen gelijk betaald door de overheid. *juist / onjuist*

4 Gebruik bron 14.

Bron 14
Een prent over het 'monsterverbond'

- a** Bedenk wat wordt bedoeld met het 'monsterverbond'.

Katholieken en protestanten waren eerst vijanden. Ze werken nu in de schoolstrijd echter samen.

- b** Leg uit dat bron 14 gemaakt is door een liberaal.

De tekenaar maakt dit verbond tussen katholieken en protestanten in de schoolstrijd belachelijk.

Afsluiten

5 Gebruik bron 15.

Nu ga je conclusies trekken. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 157, vaardigheid 14.

Bron 15 Aantallen Tweede Kamerleden

Jaar	Liberalen	Confessionelen	Socialisten
1888	45	53	1
1897	52	45	3
1905	45	48	7
1913	39	46	15
1918	22	53	25
1922	18	60	22

- a** Waardoor verloren de liberalen hun meerderheid?

Dat kwam door de opkomst van confessionelen (en socialisten).

- b** Waardoor waren er in de 19e eeuw zo weinig socialisten in de Kamer?

Dat kwam door het censuskiesrecht.

- c** Kun je de volgende stellingen afleiden uit de bron?

- Door de schoolstrijd groeide eind 19e eeuw de aanhang van de confessionelen. *ja / nee*
- Er waren meer katholieken dan protestanten in de Tweede Kamer. *ja / nee*
- In de periode 1888-1922 verloren de liberalen en wonnen de socialisten. *ja / nee*
- Van de invoering van het algemeen mannenkiesrecht profiteerden de socialisten. *ja / nee*
- Vooral de confessionelen profiteerden toen ook alle vrouwen mochten kiezen. *ja / nee*

- d** Bedenk waardoor politieke partijen in Nederland steeds moesten samenwerken in de regering.

Geen enkele partij haalde ooit alleen een meerderheid.

6 Zoek verder.

- a** Over welk kenmerkend aspect gaat deze paragraaf? Bekijk eventueel bladzijde 156, vaardigheid 6.

De opkomst van politiek-maatschappelijke stromingen

- b** Was dit aspect uniek voor Nederland? Zoek op internet naar meer informatie.

Nee, dat gebeurde in veel landen.

5.5 De wereld van Aletta Jacobs

Informatieboek bladzijden 119 tot en met 120

A Eerste vrouwelijke arts

1 Lees de tekst en bekijk de afbeeldingen.

- a Leg uit dat het feminisme een emancipatiebeweging is.
Feministen willen bereiken dat vrouwen dezelfde rechten en kansen hebben als mannen.
- b De meeste feministen in het begin van de 20e eeuw behoorden tot de (hoge) burgerij. Bedenk daarvoor een verklaring.
Veel (jonge) burgervrouwen waren geschoold, maar hadden niet veel zinvol te doen.
- c Geef een voorbeeld waaruit blijkt dat Aletta Jacobs ook in haar gedrag een echte feministe was.
Bijvoorbeeld: Ze werd de eerste vrouwelijke arts in Nederland. Dat was toen iets voor alleen mannen.
- d Bedenk wat feministen als Aletta Jacobs hebben betekend voor de meisjes van tegenwoordig.
Het werd gewoon dat meisjes dezelfde opleiding gingen volgen als jongens.

2 Gebruik bron 16 en 17.

Bron 16 Twee grondwetten

A De leden van de Tweede Kamer worden (...) gekozen door de meerderjarige ingezetenen, Nederlanders, in het volle genot der burgerlijke en burgerschapsrechten, en betalende in de directe belastingen ene som, die (...) in de kieswet wordt vereist.

B De leden van de Tweede Kamer worden rechtsreeks gekozen door de mannelijke ingezetenen, tevens Nederlanders, die door de kieswet te bepalen kentekenen van geschiktheid en maatschappelijke welstand bezitten (...)

- a Welke bepaling komt uit de grondwet van 1848 en welke uit de grondwet van 1897?
A uit 1848, B uit 1897
- b Leg uit wat Aletta Jacobs met de verandering te maken had.
Op grond van de oudste grondwet vroeg zij het kiesrecht aan. Omdat men vond dat het alleen voor mannen gold werd de wet gewijzigd.

Bron 17 Een vrouw met zes kinderen over haar werkdag (1890):

's Morgens om vier uur stond ik op, dan zorgde ik eerst voor het eten. Dan maakte ik de kindertjes klaar en bracht die naar mijn moeder (...). Om zes uur moest ik op de fabriek zijn. Wanneer ik dan om kwart over twaalf weer thuis kwam, was mijn eerste zorg het eten op het vuur te warmen en de boel wat op te knappen. Kwam ik dan 's avonds van de fabriek, dan moest ik nog bij nacht en ontij kleren wassen en repareren: vandaar dat mijn krachten mij geheel ontnomen zijn.

Uit: J. Giele, Arbeidersleven in Nederland 1850-1944 (1979)

- c Leg met bron 17 uit waarom Aletta Jacobs voor geboortebeperving (door anticonceptie) was.
In haar praktijk als arts merkte ze dagelijks hoe het groot aantal kinderen vrouwen uitputte.

B Strijdster voor vrouwenkiesrecht

3 Lees de tekst en gebruik bron 18.

Bron 18 Aletta Jacobs schreef in een brief in 1929, vlak voor haar dood:

Ik ben blij dat ik de drie grote doelen in mijn leven in vervulling heb zien gaan tijdens mijn leven en dat ik er de grote waarde van inzie voor een gelukkig vrouwenleven. Namelijk de (1); het (2); en de (3). Met deze drie nieuw verworven rechten kunnen vrouwen haar volledige wettelijke, sociale en economische gelijkstelling gemakkelijk verkrijgen als ze dat willen.

Naar: Vwo examenbundel geschiedenis voor 1990

- a Hoe worden strijdsters voor vrouwenkiesrecht ook wel genoemd?
suffragettes
- b In bron 18 zijn drie zinsdelen weggevallen. Bedenk wat er heeft gestaan en schrijf dat op in je eigen woorden.
- Bijvoorbeeld: medezeggenschap van vrouwen over kinderen in het huwelijk*
 - vrouwenkiesrecht*
 - openstelling van beroepen, HBS en universiteit voor meisjes*

4 Gebruik bron 19 en 20.

V

In deze opdracht moet je ermee rekening houden dat hedendaagse verschijnselen worden beïnvloed door historische gebeurtenissen. Zie voor meer uitleg informatieboek, bladzijde 157, vaardigheid 12.

Bron 19 De nieuwe Eed op de Kaatsbaan door leden van het internationaal congres voor vrouwenkiesrecht (Amsterdam, begin 20e eeuw).

a Vergelijk deze prent met afbeelding 17 van het informatieboek, paragraaf 4.3. Leg uit waardoor beide afbeeldingen op elkaar lijken.

De vrouwen eisen gelijke rechten net zoals de burgers in de Franse Revolutie.

Bron 20 Doelen van de actiegroep 'Dolle Mina' (1970), vernoemd naar Wilhelmina Drucker, een socialistische feministe van rond 1900

- Gelijke opvoeding voor jongens en meisjes.
- Voorlichting over seksualiteit.
- Meer en gratis kresjes, peuterspeelzalen e.d.
- Recht op gelijk werk en gelijk loon.
- Recht op uitkering naar keuze voor man of vrouw na de bevalling gedurende 2 tot 6 maanden.

b Waarom noemde de actiegroep zichzelf Dolle Mina?

Ze nam een feministe van rond 1900 als voorbeeld.

c Leg de overeenkomst uit tussen de doelen van Dolle Mina en van Aletta Jacobs.

Beiden wilden de positie van de vrouwen verbeteren.

Afsluiten

5 Gebruik alle bronnen.

V

Deze opdracht gaat over vergelijken in de tijd. Zie voor meer uitleg informatieboek, bladzijde 156, vaardigheid 7.

Bron 21 Aandeel vrouwen in Tweede Kamer

Jaar	Percentage	Jaar	Percentage
1946	4%	1977	14%
1970	8%	1996	33%

Bron 22 Arbeidsdeelname mannen en vrouwen

Jaar	Mannen	Vrouwen
1971	84,5 %	29,9 %
1980	76,1 %	31,8 %
1990	74,6 %	43,6 %
1997	77,4 %	51,8 %

Vergelijk de achterstelling van vrouwen rond 1900 met die rond 1970 op de volgende gebieden. Noem steeds een overeenkomst en/of een verschil.

Politiek: *Bijvoorbeeld: In 1970 wel kiesrecht, maar nog*

steeds weinig vrouwelijke Tweede Kamerleden.

Werk: *Bijvoorbeeld: Nog steeds werken weinig vrouwen en*

worden ze minder betaald.

Opleiding: *Bijvoorbeeld: Meisjes konden rond 1970 wel de*

opleiding volgen die ze wilden.

6 Zoek verder.

Aletta Jacobs maakte deel uit van de Eerste Feministische Golf, Dolle Mina van de Tweede. Nu wordt gesproken over de Derde Feministische Golf. Zoek op (internet) wat de doelen van deze laatste beweging zijn en op welke groep zij zich speciaal richt.

5.6 Bestrijding van ziektes

Informatieboek bladzijden 121 tot en met 123

A Hygiëne

1 Lees de tekst en *Het verhaal van tbc.*

a Europeanen werden vóór de 19e eeuw gemiddeld niet ouder dan dertig jaar. Noem daarvan twee oorzaken.

1. de grote kindersterfte

2. dodelijke besmettelijke ziektes

b Leg uit waarom artsen vóór de 19e eeuw meestal niet in hoog aanzien stonden.

Zij hadden vaak geen idee van de oorzaken van ziektes.

c Waarom kunnen we spreken van een medische revolutie in de periode na 1880?

Toen werd snel meer bekend over het ontstaan van ziektes en kwamen er goede geneesmiddelen.

d Noem een voorbeeld van iemand uit de medische revolutie en een toepassing van zijn ontdekkingen.

Pasteur ontdekte dat bacteriën konden worden gedood door ze te verhitten. Zo konden ook bacteriën worden gedood die ziektes veroorzaakten.

e Leg het verband uit tussen de bestrijding van pokken en tbc.

Beide zijn te bestrijden met vaccinatie.

2 Gebruik de tekst en bron 23.

Bij deze opdracht moet je ermee rekening houden dat ideeën van mensen bepaald worden door hun plaats, tijd en achtergrond. Zie voor meer uitleg informatieboek, bladzijde 157, vaardigheid 11.

De prent van bron 23 werd op 18 augustus 1866 gepubliceerd in blad *Fun*, een kritisch blad uit de Verenigde Staten voor de hogere en middenklasse.

a Leg uit waarom de pomp 'Apotheek van de Dood' wordt genoemd.

Door het besmette water uit de pomp te drinken stierven veel mensen.

Bron 23 'Apotheek van de Dood'. 'Gratis toegankelijk voor de armen, met toestemming van de gemeente.'

b Waarom kan deze prent niet vóór 1854 zijn gemaakt?

Toen pas werd ontdekt dat cholera kwam van verontreinigd drinkwater.

c *Fun* heeft indirect ook kritiek op de rol van de overheid volgens 19e-eeuwse liberalen. Leg dat uit.

Liberalen wilden zo weinig mogelijk overheidsingrijpen.

d Bedenk waarom je deze kritiek niet verwacht als je aan de lezers van het blad denkt.

De hogere en middenklasse stemden vooral liberaal.

B De medische revolutie

3 Lees de tekst en bekijk de afbeeldingen.

a Noem een belangrijk gevolg van de gegroeide medische kennis en de verbeterde hygiëne.

De gemiddelde levensduur steeg sensationeel.

b Afbeelding 29 toont een operatie. Welke verbetering vergeleken met vroeger wordt hier getoond?

De patiënt ligt alleen in bed en is verdoofd.

c Bedenk twee dingen die na 1875 de hygiëne bij ziekenhuisoperaties nog meer verbeterden.

1. *Instrumenten en wonden worden gedesinfecteerd.*

2. *Speciale chirurgische handschoenen worden gebruikt.*

4 Gebruik bron 24.

In deze opdracht bedenken en gebruik je een onderzoeksvraag en stel je de bruikbaarheid van een bron vast. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 155, vaardigheden 1 en 2.

Bron 24 Uit een verslag van dominee John Clay van een bezoek aan Preston, een industriestadje in Engeland:

'Gebrekkige ventilatie, reiniging en afwatering van de straten; dezelfde kwalen voor wat betreft de woningen; overbevolkte kamers en bedden; de smerigheid van woonruimtes, personen, kleren en beddengoed; de overheersende vochtigheid, terwijl er gebrek aan drinkwater heerst; de afwezigheid van geschikte en goed afgeschermd toiletten; het houden van varkens in of te dicht bij woningen; en, alles doordringend, een misselijk makende stank (...) Een smerige en trage goot loopt aan één kant van de gehele straat.'

a Noem drie maatregelen die de Nederlandse overheid nam om de toestanden die Clay beschrijft voortaan te voorkomen.

1. *aanleggen van waterleidingen en rioleringen*

2. *stichten van consultatiebureaus*

3. *Woningwet van 1901*

b Stel, je wilt onderzoek doen naar hygiëne in Nederlandse steden rond 1870. Bedenk een beschrijvende vraag en een verklarende vraag.

Beschrijvend: *Bijvoorbeeld: Hoe leefde men rond 1870 in de Nederlandse steden?*

Verklarend: *Waardoor was de hygiëne in de Nederlandse steden slecht?*

c Leg uit of bron 24 bruikbaar is voor het beantwoorden van jouw vragen.

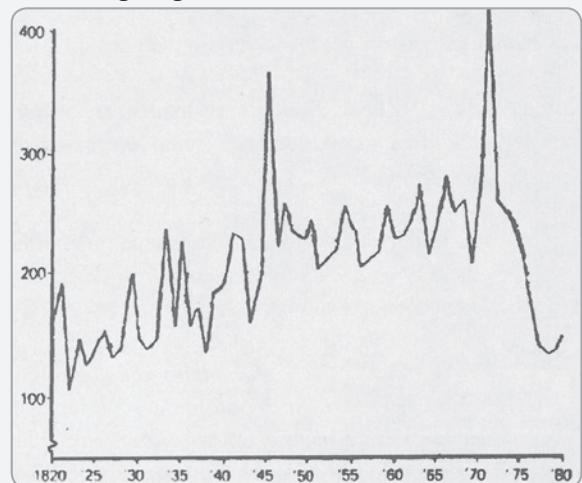
Nee, niet direct, want bron 24 gaat niet over Nederland.

Afsluiten

5 Bekijk bron 25.

Deze opdracht gaat over het vaststellen van verandering en continuïteit. Zie voor meer uitleg het informatieboek, bladzijde 156 vaardigheid 8.

Bron 25 Zuigelingensterfte in Rotterdam 1820-1880

a De zuigelingensterfte is tussen 1845 en 1875 hoog. Geef daarvoor een verklaring.

De slechte hygiëne veroorzaakte dat.

b Geef een verklaring voor de twee pieken in de zuigelingensterfte.

Dat kwam door de uitbraak van epidemieën.

c Geef twee verklaringen voor de snelle daling van de sterfte van zuigelingen na 1873.

1. *Bijvoorbeeld: De komst van waterleiding en riolering*

2. *Opvolgen van adviezen van consultatiebureaus.*

6 Zoek verder.

Er zijn veel hulporganisaties die in de (derde) wereld actief zijn om de volksgezondheid te verbeteren. Sommige zijn vooral actief tijdens rampen, anderen bieden voortdurend hulp. Zoek op internet van beide soorten organisaties één voorbeeld. Noteer hun doelen en de overeenkomsten en verschillen. Bepaal daarna van welke organisatie jij donateur kunt zijn en geef daarvoor argumenten.

TAAK

Groeiende steden

Maak een folder waarin je de ontwikkeling van een stad vanaf de 19e eeuw laat zien

In de tekst van het informatieboek kun je lezen dat Amsterdam in de tweede helft van de 19e eeuw weer sterk begon te groeien. Dat had veel te maken met het ontstaan van de industriële samenleving. Eenzelfde ontwikkeling hebben meer steden in Nederland door- gemaakt. Je gaat nu onderzoek doen naar de ontwik- keling van een stad bij jou in de buurt. Het resultaat daarvan verwerk je in een informatieve folder (voor toeristen). In een presentatie vergelijk je ten slotte jouw stad met Amsterdam.

Hoe ga je te werk?

- Deze opdracht maak je in een groepje van twee tot vier personen in ongeveer twee keer een lesuur.
- Maak desgewenst gebruik van het stappenplan van *Samenwerken* in het informatieboek op bladzijde 153.
- Lees de tekst *Groeiende steden*. En bekijk de afbeeldingen.
- Maak vervolgens een keuze voor een stad. Het liefst eentje uit de buurt.
- Zoek in de mediatheek of op internet naar meer informatie en afbeeldingen die je kunt gebruiken voor je onderzoekje.
- Noteer de verschillen en overeenkomsten met de ontwikkeling van Amsterdam. Schrijf deze op een apart blaadje.
- Schrijf een tekst (in kolommen), kies minstens drie duidelijke afbeeldingen en maak daarbij bijschriften.
- Maak nu een mooie folder waarin de ontwikkeling van de door jullie gekozen stad duidelijk wordt. Let op, een folder heeft een bepaald formaat en wordt op een speciale manier gevouwen.

Wat is het resultaat?

- Het resultaat is een folder waarin jullie de ontwikkeling van de stad laten zien vanaf de 19e eeuw.

Wijze van presenteren

- Bespreek met je docent hoe je je werk presenteert.
Enkele mogelijkheden
 - Jullie leveren de folder in bij je docent.
 - Jullie wisselen de folders uit en beoordelen elkaar.

Nabespreken en beoordeling

Afhankelijk van de presentatievorm kun je met medeleerlingen en met je docent de volgende vragen bespreken.

- Zijn er genoeg en goede afbeeldingen gevonden en zijn de bijschriften goed?
- Is de tekst kort en bondig geschreven?
- Ziet het geheel er aantrekkelijk uit?
- Is de samenwerking goed gegaan? Wat ging wel goed? En wat niet?

Ruimte voor aantekeningen

5.1 De kracht van stoom

1 Vul in.

De 19e eeuw staat bekend als tijd van burgers en stoommachines. De samenleving veranderde grondig door de industriële revolutie. Het eerst gebeurde dat in Engeland. In de landbouw sector konden velen geen bestaan meer vinden, maar in de industrie en diensten sector hadden werkgevers volop werk voor werknemers. Maar door de harde concurrentie tussen de bedrijven waren de lonen laag. Velen trokken van het platteland naar de stad, waar stoom de energiebron vormde voor de machines in de fabrieken. De steden groeiden, dat heet ook urbanisatie, en ook de bevolking als geheel nam sterk toe. De samenleving veranderde van een landbouwstedelijke in een industriële. Een nadeel was de enorme vervuiling van het milieu.

5.2 De sociale kwestie

2 Vul in.

Armoede en kinderarbeid waren van alle tijden. In de 19e eeuw echter verwierpen velen kinderarbeid in de industrie. Dat werd voortaan verboden door de Kinderwet van Van Houten. In de landbouw mocht kinderarbeid blijven bestaan. Kinderarbeid maakte deel uit van de sociale kwestie. De ergste armoede werd vanouds bestreden door de kerkelijke armenzorg. Tijdens de industriële revolutie vonden veel arbeiders en burgers dat niet genoeg. Arbeiders sloten zich aan bij vakbonden en het socialisme. Dankzij sociale wetten en de groeiende welvaart verbeterde rond 1900 ook het leven van de arbeidersklasse.

5.3 Democratie in Nederland

3 Vul in.

Nederland werd in 1813 een monarchie onder het Huis van Oranje. Koning Willem I had bijna alle macht. Hij was niet alleen staatshoofd, maar ook regeringsleider en kon zijn ministers ontslaan. Door de nieuwe grondwet van 1848 kreeg Nederland een parlementair stelsel. De hoogste macht lag voortaan bij de Eerste Kamer en vooral bij de Tweede Kamer van de Staten-Generaal. Als gevolg van het censuskiesrecht mochten alleen de rijke mannen stemmen, zeer tot verdriet van socialisten en feministen. Zij voerden daarom actie totdat er in 1919 algemeen kiesrecht kwam.

5.4 Liberalen, socialisten en confessionelen

4 Vul in.

In de 19e eeuw ontstonden politiek-maatschappelijke stromingen als het socialisme, liberalisme en confessionalisme. In 1848 verloren de conservatieven de macht in Nederland aan de liberalen. Zij stelden vrijheid als waarde voorop en hielden tientallen jaren lang de macht. Vanaf 1870 kwamen confessionelen en socialisten op voor de emancipatie van groepen die niet meetelden. De confessionelen stelden het geloof voorop. Katholieken en calvinisten, die zich antirevolutionair noemden, wilden dat ook de bijzondere scholen door de overheid werden betaald. Liberalen waren daartegen en zo ontstond de schoolstrijd. Marxisten streden voor gelijkheid, die volgens hen pas bereikt werd als de arbeidersklasse na een revolutie aan de macht

kwam en het kapitalisme zou verdwijnen. Alle productiemiddelen moesten worden afgenomen van de bourgeoisie en in handen van de gemeenschap komen. Politieke partijen waren er lange tijd niet. Pas in 1879 richtte Kuyper de eerste op: de ARP

5 Kruis het juiste antwoord aan.

Wat werd niet in 1917 ingevoerd?

- Algemeen mannenkiesrecht
- Gelijke betaling openbaar en bijzonder onderwijs
- Vrouwenkiesrecht

5.5 De wereld van Aletta Jacobs

6 Vul in.

Vrouwen waren achtergesteld en ondergeschikt aan de mannen. Aan het eind van de 19e eeuw kwam het feminisme op. De bekendste Nederlandse die naar vrouwenemancipatie streefde was Aletta Jacobs. Zij ging als eerste meisje naar de HBS en werd arts. Ze zette zich met succes in voor geboortebeperking en onder invloed van de Britse suffragettes ook voor het vrouwenkiesrecht. In 1919 voerde Nederland het vrouwenkiesrecht in. Het gemiddelde kindertal daalde snel en het werd gewoon dat meisjes een opleiding volgden.

5.6 Bestrijding van ziektes

7 Kruis de juiste antwoorden aan.

Welke maatregelen nam de overheid om de volksgezondheid te verbeteren?

- aanleggen waterleidingen
- opzetten inentingsprogramma
- ontwikkelen aspirine
- patiënten laten aderlaten
- aanleggen rioleringen
- instellen reinigingsdiensten
- oprichten consultatiebureaus
- uitvoeren Woningwet

8 Zoek bij elkaar.

A Bayer	1 aspirine
B Pasteur	2 tbc
C Davos	3 voedsel verhitten
D Boldoot	4 waterpomp
E Apotheek van de Dood	5 parfum

A1, B3, C2, D5, E4

9 Juist of onjuist?

Deze opdracht gaat over het hele hoofdstuk. Omcirkel het antwoord.

- a De industriële revolutie vond eerst plaats in Groot-Brittannië. *juist / onjuist*
- b Tijdens de industriële revolutie namen de verschillen tussen arm en rijk toe en ontstond de sociale kwestie. *juist / onjuist*
- c In 1813 kreeg Nederland een parlementair stelsel door de grondwet van Thorbecke. *juist / onjuist*
- d Liberalen en socialisten zetten zich in voor de idealen van de verlichting. *juist / onjuist*
- e Aletta Jacobs bevorderde als arts geboortebeperking. *juist / onjuist*
- f In de 19e eeuw nam de overheid maatregelen om de gezondheid en het welzijn van mensen te verbeteren. *juist / onjuist*
- g Na de marxistische revolutie zou er een klassenmaatschappij ontstaan. *juist / onjuist*

10 Zet in de juiste historische volgorde.

Deze opdracht gaat over het hele hoofdstuk.

- A Kinderwet van Van Houten
- B Eerste Nederlandse politieke partij (ARP)
- C Nederland wordt een parlementaire democratie
- D Algemeen kiesrecht ingevoerd
- E Woningwet en Leerplichtwet
- F Het Palingoproer
- G De eerste stoommachines in gebruik

g-c-a-b-f-e-d

Voor de computeropdrachten van dit hoofdstuk ga je naar www.leerling.noordhoff.nl of naar de elektronische leeromgeving van je school. Spreek met je docent af welke ICT-onderdelen je gaat doen en noteer dat hieronder in kolom 2. Geef per onderdeel aan wat het resultaat is in kolommen 3 en 4.

ICT-onderdelen	Ga ik doen	Resultaat (omcirkel het gekozen woord)	
O Minicursus Industrialisatie en verstedelijking	<i>ja / nee</i>	Ik vind dat ik de leerstof van deze minicursus <i>slecht / matig / voldoende / goed</i> beheers.	Omschrijf de kern van deze minicursus. _____ _____ _____
O Minicursus Politiekmaatschappelijke stromingen	<i>ja / nee</i>	Ik vind dat ik de leerstof van deze minicursus <i>slecht / matig / voldoende / goed</i> beheers.	Omschrijf de kern van deze minicursus. _____ _____ _____
O Webquest	<i>ja / nee</i>	Mijn product is _____ Daarover ben ik <i>niet / redelijk / erg</i> tevreden.	Geef een korte uitleg over je aanpak en je product. _____ _____ _____
O Oefentoets paragraaf 5.1	<i>ja / nee</i>	De eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____
O Oefentoets paragraaf 5.2	<i>ja / nee</i>	De eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____
O Oefentoets paragraaf 5.3	<i>ja / nee</i>	Bij de eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____
O Oefentoets paragraaf 5.4	<i>ja / nee</i>	Bij de eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____
O Oefentoets paragraaf 5.5	<i>ja / nee</i>	Bij de eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____
O Oefentoets paragraaf 5.6	<i>ja / nee</i>	Bij de eerste keer had ik als score van de toets:	Geef een korte uitleg. _____ _____

TAAK

1 Onderzoek in eigen omgeving

In dit hoofdstuk heb je gelezen over de industriële revolutie. In Nederland vind je in veel plaatsen nog gebouwen of beelden die herinneren aan deze periode.

- Onderzoek de vraag: Wat is er in mijn eigen omgeving te vinden over de industriële revolutie?
- Maak afspraken met je docent over:
 - de tijd die je eraan besteedt
 - de vorm waarin je het resultaat van je werk presenteert, bijvoorbeeld: werkstuk of mondelinge presentatie (spreekbeurt)
 - de eisen waaraan het resultaat moet voldoen
- Zoek naar informatie over je onderzoeksvraag op school, thuis, op internet, in musea, of buiten.
- Kies twee tot vier overblijfselen en zorg voor een afbeelding van elk.
- Schrijf een tekst over elk van de gekozen afbeeldingen.
- Verwerk je afbeeldingen en teksten in de afgesproken presentatievorm.

2 Informatie over een historisch persoon

Op de afbeeldingen in dit hoofdstuk zie je personen uit de tijd van burgers en stoommachines die vooral politiek van belang zijn geweest, zoals Aletta Jacobs, Thorbecke, Domela Nieuwenhuis en Marx. In de 19e eeuw leefden ook belangrijke uitvinders, zoals Pasteur en Röntgen. Over deze mensen en over nog veel meer belangrijke personen kun je nog veel meer vinden.

Kies een persoon uit de 19e eeuw die om een bepaalde reden belangrijk is geweest.

Maak met je docent afspraken over:

- de gekozen persoon
- de tijd die je eraan besteedt
- de vorm waarin je het resultaat van je werk presenteert, bijvoorbeeld: een echte of digitale informatiemap
- de eisen waaraan het resultaat moet voldoen
- Zoek naar informatie over de gekozen persoon in boeken en op internet.
- Verzamel nieuwe informatie en noteer duidelijk in welk boek of op welke site je deze hebt gevonden.
- Maak desgewenst gebruik van het stappenplan van *Informatie verzamelen* in het informatieboek op bladzijde 153.

3 Meer kennis over je eigen familie

In deze opdracht ga je op zoek naar je voorouders. Je familie kan je informatie geven over je herkomst en ook archieven van de burgerlijke stand. Die zijn openbaar en dus te raadplegen. Soms is via internet aan informatie te komen. De burgerlijke stand begon in Nederland in 1811. Alleen in Limburg en Zeeuws-Vlaanderen is men al in 1796 begonnen. Vanaf 1813 zijn ze altijd in de Nederlandse taal opgeschreven.

- Bekijk eerst een voorbeeld van een stamboom in bijvoorbeeld een boek over een historisch persoon. Dan zie je hoe je een stamboom moet maken.
- Verzamel dan de nodige informatie. Probeer je stamboom terug te voeren tot rond 1800.
- Maak een omgekeerde stamboom van jouw familie met foto's erbij. Je begint dus bij jezelf, daarna volgen je ouders, je grootouders, enzovoort.
- Zet je familie keurig gerangschikt met (doop)namen, geboorte-, huwelijks- en sterftedata en foto's op een groot vel papier. Je kunt ook vellen aan elkaar plakken als je ruimte tekort komt.
- Maak afspraken met je docent over de tijd die je eraan besteedt.

4 Informatie op school

Jouw school heeft een bibliotheek (mediatheek, open leercentrum) waarin ook informatie te vinden is over de tijd van burgers en stoommachines.

- Ga op zoek naar boeken en andere media over de tijd van burgers en stoommachines en maak hiervan een lijst.
- Maak afspraken met je docent over:
 - de tijd die je eraan besteedt
 - de vorm waarin je het resultaat van je werk presenteert, bijvoorbeeld: schriftelijk verslag of mondelinge presentatie (spreekbeurt)
 - de eisen waaraan het resultaat moet voldoen
- Raadpleeg de catalogus met trefwoorden, zoals: industriële revolutie, sociale wetten, parlement, liberalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme.
- Maak desgewenst gebruik van het stappenplan van *Mondelinge presentatie* of *Verslag maken* in het informatieboek op bladzijde 154.

TAAK

Maak een presentatie over industrialiseren toen en nu

Door industrialisatie verandert een samenleving grondig, zowel vroeger als nu. Veel Europese landen industrialiseerden in de 19e eeuw. Veel ontwikkelingslanden zijn daar nu mee bezig. In deze taak ga je met een groepje een vergelijking maken tussen de industrialisering van een Europees land toen met een ontwikkelingsland nu. Je kunt bijvoorbeeld denken aan Groot-Brittannië en China. Met je groepje maak je een presentatie over de overeenkomsten en de verschillen (op zes onderdelen).

Hoe ga je te werk?

- Deze taak kun je uitvoeren in twee tot drie uur.
- De klas wordt verdeeld in groepjes.
- Maak eventueel gebruik van het stappenplan van *Samenwerken* in het informatieboek op bladzijde 153.
- Lees de teksten in het informatieboek, bekijk de afbeeldingen en lees de bijschriften.
- Bespreek in je groepje op welke onderdelen je de industrialisatie in de beide landen wilt vergelijken.
- Schrijf ten minste zes kenmerken en/of gevolgen van industrialisatie in de 19e eeuw op en schrijf onder ieder kenmerk wat aanvullende informatie op. Bijvoorbeeld bij *verstedelijking*: in Groot-Brittannië leefde in 1800 20% van de bevolking in steden, in 1850 50%.
- Spreek in het groepje af, wie welke taak op zich neemt.
- Zoek (op internet) naar informatie over de kenmerken/gevolgen van de industrialisatie van een ontwikkelingsland tegenwoordig.
- Noteer de gevonden informatie over het ontwikkelingsland per kenmerk/gevolg op dezelfde manier als je eerder hebt gedaan.
- Zoek (op internet) naar passende afbeeldingen van de kenmerken/gevolgen van de industrialisatie in beide landen en bewaar ze.
- Schrijf op welke overeenkomsten er zijn en welke verschillen.
- Verwerk de gevonden informatie en afbeeldingen in een overzichtelijke presentatie.

Wat is het resultaat?

Je maakt met je groepje een presentatie waarin je de industrialisatie van beide landen vergelijkt. Doe dat door van beide landen de verschillen en de overeenkomsten per de kenmerken of gevolgen van de industrialisatie naast elkaar te zetten en aan te vullen met aanvullende informatie in de vorm van trefwoorden, procenten, aantallen en afbeeldingen.

Wijze van presenteren

- Spreek met je docent af hoe je je werk presenteert: via een tentoonstelling, op een postervel, met behulp van PowerPoint, of nog anders.
- Geef per kenmerk een mondelinge toelichting, waarin je de verschillen of overeenkomsten behandelt.
- Presenteer aan het eind jullie conclusie over de vergelijking: zijn er veel of weinig overeenkomsten tussen de industrialisatie van beide landen?

Nabespreking en beoordeling

Afhankelijk van de presentatievorm kun je met medeleerlingen en met je docent de volgende vragen bespreken. Daarna kun je klassikaal nog een vergelijking maken.

- Zijn de verschillen en overeenkomsten duidelijk geworden?
 - Is de mondelinge toelichting goed overgekomen?
 - Is de samenwerking in het groepje goed gegaan?
 - Vergelijk ten slotte met de klas de industrialisatie tussen de verschillende ontwikkelingslanden. Maak de volgende opdrachten.
 - Welke overeenkomsten zijn er en welke verschillen?
 - Zie je een bepaalde ontwikkeling in de landen steeds terug?
 - Maak over de overeenkomsten stellingen, die in het algemeen gelden voor industrialisatie van een land.
- Nieuw onderzoek naar industrialisatie van landen kan aantonen of jullie stellingen kloppen.

Ruimte voor aantekeningen
